

OSMANLI TOPLUMUNUN DİNÎ YAPISINA BİR BAKIŞ DENEMESİ: AHİLİK-BEKTÂŞİLİK İLİŞKİSİ

I

M. Saffet SARIKAYA*

VII/XIII.yy'da mevcut siyasî ve içtimaî ortamdan istifadeyle tekke ve zaviyeler vasıtasıyla gelişen tasavvuf ve tarikat hareketleri¹ Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır. Medreseye bağlı ilim adamlarına göre, dinî idealleri ön plana çıkararak, fedakar ve diğergâm bir zihniyete sahip sûfîler Moğol istilasının önünden Anadoluya akın etmişlerdir. Medresenin otantik, Kitab'a bağlı bir din anlayışına karşılık, tasavvuf daha geniş bir müsamaha ve hoşgörü ile, Kitabî hükümlere riayetten öte, inanç ve sevgiyi dini hyata hakim kılarak, irşad ve tebliğ faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetler taşrada, göçebe ve yarı göçebe kitle arasında, onların eski kültürlerinden benimsedikleri kam ve ozan tipine benzer dervişler aracılığıyla yapılmıştır. "Horasan Erenleri" de denilen bu dervişlere Aşıkpaşazade'nin ifadesiyle "Abdalân-ı Rûm", denilmiştir.² Ancak bu zümrenin şehirde gelişen tasavvuf hareketleriyle ilişkilerini unutmamak gerekir.³ İnançları hakkında çeşitli polemikler yapılan Abdalân-ı Rûm zümresi'nin taşrada, kısmen ribat, derbend ve zaviyelere yerleşerek

* Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. baskı, Ankara 1981, 111-112, 195-231; H. Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Ankara 1934, II, 233 vd.; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 3. baskı, İstanbul 1994, 148-158; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, tarihsiz, 3-10; Y. Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1988, 113 vd.; E.Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, Ankara 1990, 102-103; A.Yaşar Ocak, "Anadolu" md., DİA, III, 113-114.

² *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. N. Atsız, Ankara 1985, 195.

³ Mesela bu zümreden sayılan Kalenderîler böyledir. Taşrada geniş bir taraftar kitlesi ve faaliyet sahası bulan Kalenderîlik, şehirde de Şems-i Tebrîzî, Evhadu'd-Din Kirmânî ve Fahu'd-Din Irâkî gibi sûfîler tarafından temsil edilmiştir. Bk., Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler*, Ankara 1993, 62-85.

faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.⁴ Onlar sadece ülke içinde değil, tıpkı Gâziyân-ı Rûm gibi uclarda ve sınır ötesinde İslâmlaştırma faaliyetlerinde bulunmuştur.

Abdalân-ı Rûm zümresinin en tanınmış simalarından birisi Hacı Bektaş Veli(ö. 1270-1)'dir. Siyasî olaylara karışmaması ve taşrada yaşamayı tercih etmesinden dolayı dönemin kaynaklarında adına pek rastlanılmaması, kendisi ve zaviyesiyle ilgili doğru ve kesin bilgilere ulaşmamızı engellemektedir. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli ve ilk dönem Bektâşîliği ile ilgili spekülasyonlar devam etmektedir. Menkıbesine göre, XIII. asrın ikinci çeyreğinde Horasan'dan Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerinden olan Hacı Bektaş, Suluca Karahöyük'e yerleşmiş, zaviyesini burada kurmuş, "Hatun Ana"ya el vermiş ve orada vefat etmiştir.⁵ Sonraki dönemlerde Hacı Bektaş'a uzanan silsileler verilmekle⁶ birlikte Bektâşîlik, Hatun Ana'dan Abdal Musa vasıtasıyla devam etmiştir. Tarikatın yeniçeri geleneğinde vazgeçilmez bir yere sahip oluşu Osmanlı toplumundaki etkinliğini açıkça göstermektedir.

Bektâşîlik kadar Osmanlı Beyliğinin kuruluş ve gelişme döneminde önemli bir misyona sahip diğer bir zümre de Ahiliktir. Ahilik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış şeklidir. Ahilik, klasik bir tarikat görünümü arz etmese de şehirlerden taşraya, köylere kadar yayılan örgütlenmesiyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Örgütlenme biçimiyle şehir halkıyla göçebe halk arasında köprü vazifesi de gören Ahilik, Anadolu'da şehirli-göçebe dinî hayatını bir ölçüde bünyesinde birleştirmeyi başarabildiği için, bu dönemdeki dinî tezahürleri büyük ölçüde bünyesinde toplar. Başlangıçta Müslüman esnafın yerli esnafa karşı korunması ve ayakta kalabilmesi gibi iktisadî bir saik ile yola çıkan bu teşkilat, sahip oldukları tekke ve zaviyeleriyle yeni gelenlerin bakım ve iaşelerini, gençlerin temel eğitimini ve mensuplarının grup içindeki sosyalizasyonu da üstlenmiştir.⁷ Ahiler, Moğol istilasına karşı özellikle Orta Anadolu'da örgütlenerek bir savunma hattı oluşturmuşlardır. Müteakip yıllarda Moğol tahakkümüne boyun eğen Selçûkîlere karşı, Türkmen kitesinin desteğine başvuran hanedan mensuplarının yanında yer almışlardır.⁸ XIII. yy'ın ikinci yarısından sonra şehirlerin mahalli idaresinde söz sahibi olarak halkın asayiş, sükun ve huzurunu temine yönelik çaba sarf etmişlerdir.

⁴ Bu konudaki örnekler için bk. Ö. Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişler ve Zaviyeleri" Vakıflar Dergisi, c. II, 1942,

⁵ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 195-196. Müellif Hacı Bektaş'ın irşad için Baciyân-ı Rum'u seçtiğini belirtir.

⁶ Ahmed Rıfat, *Mirâtü'l-Mekâsıd fî Defi'l- Mefâsıd*, İstanbul, 1293, 182-183; Bedri Noyan, *Bektâşîlik Alevilik Nedir?*, 3. Baskı, İstanbul 1995, 51-53; Fıglalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşîlik*, 189-196;

⁷ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989, 90-93; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, 133-135; M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, (Basılmamış Dr. tezi) Erzurum 1993, 46-49.

⁸ Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, 102 vd.

Her iki zümrenin de Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda önemli bir misyona sahip oluşu, aslında gerek bu zümrelerin gerek Osmanlı hanedanının dayandığı temel kitlenin aynı sosyo kültürel çevreye istinat etmelerindedir. Aynı sosyo kültürel çevrede faaliyet gösteren bu iki zümrenin birbirleriyle ilişki ve dayanışma içinde olmaları da kaçınılmazdır. Nitekim, iki zümrenin de pîrleri kabul edilen Ahi Evren ile Hacı Bektaş Velî arasındaki bağ bu münasebeti açıkca göstermektedir. Hacı Bektaş Vilâyetnâmesinde zaman zaman ifade edilen bu ilişki,⁹ Ahi Evren'in bir sohbet esnasında "*kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkar'dır*"¹⁰ diyecek kadar dostane ve samimidir.

Yine XVI. yüzyılda Balım Sultan erkânıyla¹¹ sistemleşen Bektâşî tarikatının el kitaplarından birisi olan "*Buyruk*" veya "*İmam-ı Ca'fer Buyruğu*"¹² adlı eserin kaynaklarından olan Fütüvvetnâmeler, sonraki dönemlerde Bektâşîliğin yazılı kaynaklarından birisi haline gelmiştir.¹³

Bektâşîlik, Ahiliğin XIII. asır zaviye geleneğinden, erkan ve adab olarak pek çok unsur ve inanç motifi almıştır. Fütüvvetnâmelerde yer alan, merasimler esnasında veya çeşitli merhalelerde talibin bilmesi gereken sorular ve cevaplar ile ilgili fasıllar, Bektâşîlikte musahiplik adını alan Fütüvvetnâmelerde yol ata ve yol kardeş edinme diye anlatılan erkan, kırklar cem'i ile ilgili rivayetler ve şedd kuşanma, hırka, tâc gibi özel giysiler hakkındaki yorumlar Fütüvvetnâmelerden Bektâşî literatürüne geçen motifler arasındadır. Bu makalede Fütüvvetnâmeleri esas alarak Osmanlıyı oluşturan toplumun dini hayatında mihenk taşları olan bu iki zümrenin arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi ortaya koymaya çalışacağız. Böylece hem ilk dönem Bektâşîliğine dair, hem de günümüz Alevîliğini oluşturan dinî inanç yapısının arka planı hakkında bazı ip uçları yakalayabileceğimizi konuya yeni bir perspektif getireceğimizi ümit ediyoruz.

Merasimler Adab ve Erkan Arasındaki Benzerlikler

⁹ Abdalbaki Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme*, İstanbul 1958, 49-52, 118-119.

¹⁰ Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, 49.

¹¹ Balım Sultan (ö.922/1516) Bektâşîliğin ikinci pîri sayılır. Onun tarikata getirdiği esaslar hakkında daha fazla bilgi için bk., Baha Said, "*Bektâşîlik*", Türk Yurdu, c.V, Nu:28, Nisan 1927, 314 vd.; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşîler*, 172 vd.

¹² XVI. asır müelliflerinden Bisatî'ye nisbet edilen *Behcetü'l-Esrâr* adıyla bilinen eser sonraki dönemlerde İmam Ca'fer Buyruğu diye meşhur olmuştur. Bu eser ilk defa Sefer Aytakin tarafından "*Buyruk*" adıyla ve eserin üslûbu muhafaza edilerek neşredilmiştir, (Ankara, tarihsiz). Daha sonra farklı isimler ve müellifler tarafından yeni metinlerde ilave edilerek müteaddit defalar neşredilmiştir.

¹³ Mesela, Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101 numarada kayıtlı nüsha "*Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık*" adını taşır. Keza, Millet Ktb., Şer'iyye 902 ve 1009/2, Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 numaralı nüshalar "*İmam-ı Ca'fer Hz. Peygamber'den rivayet ediyor ki ...*" diye başlar. Ancak bu eserlerin ve rivayetlerin İmam-ı Ca'fer'e nisbeti şüphelidir. Bk., Toufic Fahd, "*Ca'far as-Sadiq et la Tradition Scientifique Arabe*", Le Shiisme İmamite, Paris, 1970, 133 vd.

İbn Batûta konakladığı ahi zaviyelerinde yenilip içildikten, Kuran okunduktan ve sohbet edildikten sonra zaviye mensuplarının sema ve raks edip haber verir.¹⁴ Burgâzî'nin yazdığı ilk Türkçe Fütüvvetnâme'de semadan¹⁵ bahsetmesi hem İbn Batûta'nın tesbitini doğrular, hem sema'nın ilk dönemden itibaren Ahiler arasında icra edildiğini gösterir. Burgâzî sema hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra, semanın delili olarak şu kıssayı nakleder: Ashab-ı Suffa'nın bir üzüm tanesi vardı. Rasulüllah'ın önüne koyup paylaşmasını istediler. Rasulüllah da onu ezerek suyunu kırk kişiye paylaştırdı ve "*kavmin efendisi onlara hizmet edendir*" buyurdu.¹⁶ Ashab-ı Suffe nağme kılıp semaya kalktılar. Bazı rivayetlerde Rasulüllah'ın kalkıp üç defa sema ettiği mübarek ridasının omuzlarından düştüğü haber verilir. Cebrail gelip Rasulüllah'a "Ya Rasulallah artık dönme, yerler, gökler, cennet, cehennem cümle alem seninle beraber döner," dedi.¹⁷

Aynı anekdot biraz daha farklı bir şekilde Razavî'de şöyle yer alır: "Yemekten sonra fütüvvedârların gülbank çekmeleri¹⁸ iki sebebe istinadendir: Hz. Rasûl kırklara yetiştiği vakit bir tane üzümü ezip, şerbet edüp kırklar onu nûş ettikten sonra bülend avaz ile gülbank çekmişlerdir. Ashab-ı Suffe her ne zaman yemek yerlerdi sofraya duasından sonra gülbank çekerlerdi."¹⁹

Bu kıssa, temel unsurlar aynı olmak üzere çeşitli nüanslarıyla Bektâşîler tarafından da nakledilir. *Buyruk*'da bu konuda nakledilenler özetle şöyledir: "Hz. Peygamber Mirac'dan dönerken Mina'da bir kubbe ilgisini çekti ve kapıyı çalıp içeri girdi, oradakilerin kimler olduğunu sordu. Oradakiler, kırklarız, kırkımız birbirimizin aynıyız dediler. Bir kişinin eksik olduğunu görünce kimin eksik olduğunu sordu onlar Selman bulunmadığını söylediler. Kırklar pîrlerinin Aliyü'l-Murtaza, rehberlerinin Cebrail (as) olduğunu söylediler. Bir müddet sonra Selman Fars'dan geldi. Yanında bir üzüm tanesi vardı. Seyyidü'l-Hâdim olarak üzümü pay etmesini Hz. Peygamberden istediler. Hz. Peygamber Cebrail'in işaretiyle üzümü ezip şerbet etti ve kırklara pay etti. Kırklar mesti elest oldular "Allah" deyip, üryan ve püryan semaya kalktılar, Hz. Muhammed dahi semaya kalktı, mübarek imamesi başından düştü, kırk pare edip bellerine bağladılar."²⁰

¹⁴ İbn Batûta, *Tuhfetün-Nuzzâr fî Ğarâibi'l Emsâr*, Kahire 1928, c.I, 181.

¹⁵ Sema: Tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri, dinî musiki ve ilahileri dinlemeleri manasına gelir. Bk., M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul 1983, c. III, 162.

¹⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2. Baskı, Beyrut, 1979, c.I, 462-463.

¹⁷ Gölpınarlı, "*Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi*", İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, Nu: 1-4, 1953-1954, 136. Razavî, kırklar meclisini, yemekten sonra gülbank okumanın senedi olarak zikreder, (*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 62b). Bu kıssa, temel unsurlar aynı olmak üzere çeşitli nüans farklarıyla Bektâşîler tarafından da nakledilir. (Bk. *Buyruk*, s. 7-12).

¹⁸ Metinde "es-Salât çekmek" olarak ifade edilmiştir. Bu bir gülbank çeşidi olduğu için biz "gülbank" kelimesini kullandık.

¹⁹ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr* Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 62 b.

²⁰ *Buyruk*, haz. S. Aytekin, 7-12; *Buyruk*, haz. A.A. Atalay, İstanbul, 1993, 13-23. Aynı bilgi özetle bir Alevî dedesi tarafından Y.Ziya Yörükân'a anlatılmıştır, bk, "*Anadolu Alevîleri Tahtacılar*", Darul Fünûn İlahiyat Fak. Mec., sene 2, S. 8, 1928, 115-116.

Bektâşî rivayetinde kırkların kimliği kimse tarafından bilinmez, sadece Hz. Ali ve Selmân Fârisî'nin de kırklardan olduğu tasrih edilir. Burgâzî kırkları Ashab-ı Suffa'ya hamlederek adeta kıssayı realize etmiştir. Bektâşîler bu toplantıya "kırklar cemi" derler. Bunun anısına dergahın büyük cem odasına "kırklar meydanı" da denilir, yapılan cemde bu olay yeniden canlandırılmış olur. Bektaşîler ve Aleviler tarafından yapılan cem törenlerinin farklı biçimleri, bu rivayette anlatılan kırklar cem'ine dayandırılmıştır.²¹

Fütüvvet ehlinin pîr tutunma, yol atası ve yol kardeşi edinme törenleri, Bektâşî ve Alevilerin "ikrar ayini" ile büyük benzerlik arz eder. Özellikle "yol kardeşi edinme" geleneği ve bunun için yapılan tören esas itibariyle Ahiler, Bektaşîler ve Alevîler arasında aynı şekilde uygulanmaktadır. Nitekim Melikoff, bu törenin Bektâşîliğe Ahilik vasıtasıyla geçtiğini kabul eder.²² Bektâşîlikte buna "musahiplik" de denir. Bektâşî ve Alevilerin törenlerine, Ahilerden farklı olarak kadınlar da iştirak eder. Musahiplik aileler arasında yapılır. Bu gelenek Alevîler için daha mühimdir.²³ Bektâşî ve Alevîlerde musahipliğin erkanı, İmam-ı Cafer'e nisbet edilen "*Buyruk*" adlı eserde, etraflıca açıklanmıştır.²⁴

Nasırî Fütüvvetnâmesindeki "*Asitanede kadın oturmalıdır, çünkü bu töhmete yol açar*"²⁵ şeklindeki ifade, Ahi zaviyelerinde Yesevî veya Bektâşî tarikatındaki kadınlı-erkekli ayin ve zikirlerin bulunmadığına işaret etmektedir. Ancak Ö.L. Barkan'ın zaviye vakıflarına dair Defter-i Hakânî kayıtları üzerinde yaptığı araştırmada; Kız Bacı, Ahi Ana, Ahi İslam zevcesi Ahi Fatma, Sakari Hatun, Hacı Fatma²⁶ gibi kadınların zaviye sahibi olmaları, üstelik içlerinde Ahi unvanlıların da bulunması, Türk aile geleneğinin bir gereği olarak kadınlara verilen değeri ve liyakat sahibi kadınların Ahiler arasında üst makamlarda bulunmasının yadırganmadığını gösterir.

Burada Fütüvvetnâmelerde anlatıldığı şekliyle "yol atası ve yol kardeşi edinme" törenini nakledip, bu çerçevede diğer törenleri de dikkate alarak bir değerlendirme yapacağız. Razavî'nin eserinde bu tören şöyle tavsif edilir:

"Talib ol mecliste atalığa ve kardeşliğe kimi seçerse onlara gücü yettiğince bir tuhfe(hediye) çekmek için tercümanın nakîbe suna ve "Fulanı atalığa ve filanı kardeşliğe kabul eyledim" diye. Sonra nakîb* talibin eline yapışıp saff-ı niâle(peymançe, kapı arkası) gelip selam verip diye ki, "Bu aziz kardeşin bu makam-ı insafta durmaklığından murad odur ki, bu mecliste

²¹ Bk.İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, İstanbul, 1993; 65-66; Eyüboğlu, İ. Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, İstanbul 1990, 312-315.

²² Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 91.

²³ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 90.

²⁴ *Buyruk*, haz., S. Aytekin, 38-49.

²⁵ Nasırî, *Fütüvvetnâme*, 339.

²⁶ Barkan, "*Kolanizatör Türk Dervişleri*", 302, 320.

* Nakîb: Ahilikde beşinci mertebede bulunan,merasim erkanını bilen ve mahfil ehlini lütfu keremle yerli yerine oturtan kimsedir. "Füke" de denilir.

siz ihtiyarların huzuru şeriflerinde nim-tarik** olmak ister. Fulan ihtiyarı yol atalığa, fulanı kardaşığa kabul kıldı. Dünyada muhabbet için ve ahirette şefaath için haklarında ne buyurursunuz?” diye. Mahfil ehli, “mübarek olsun” diyeler. Nakîb, “Elfaz-ı dürer-i bariniz müzdüne Muhammed’e selavat verelim” deyip tuhfeleri yol ata ve iki yol kardeş önlerine koya. Sonra arka arka saff-ı niâle gelip talibin eline yapışıp, yol atasının önüne götüre. Talip dahi iki dizinin üstüne çöke, otura. İki kardeşleri dahi gelip biri sağında biri solunda oturalar.

Sonra ata-oğul sağ ellerin baş parmaklarını birbirine mukabil koyup el tutuşalar. Ellerin üzerine bir mendil örteler. İki kardeş de talib’in eteğine yapışıp yol ataya kulak vereler. Yol atası, “*Ey ademoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana kulluk ediniz, doğru yol budur, demedim mi?*”²⁷ ayetlerini okur. Sonra yol kardeşleri ellerini atayla oğulun elleri üzerine koyarlar. Yol atası diğer elini ellerin üzerine koyup biat ayetini²⁸ okur, ve şöyle nasihat eder: “Büyüklük Allah’ın işleri içindir, şefkat Allah’ın mahlukatı içindir. Dünyada müsamaha içinde, ahirette şefaath içinde ol. Ey oğul nereye gidersen izzet ve hürmet ile git; nereye oturursan edeb ile otur; ne söz söylersen hikmet ile söyle, yoksa kulak ver, dinle; durduğun zaman hizmet ile dur”. der. Ve on iki nefes dahi verir.²⁹

Yol ata ve yol kardeşler şu ahid üzerine söyleşirler: “Eğer yarın Hakk dergahında ve peygamber huzurunda kabul benim olursa sızsiz cennete girmiyem ve eğer kabul sizin olursa bensiz cennete girmeyesiniz ve bana şefaath edesiniz.”

** Nim-tarik: Ahilikte ikinci mertebe, üstadı, piri yahut yol atası ve iki yol kardeşi olan ve onlardan terbiye görmüş bulunan kimsedir.

27 KK, XXXVI/60-61.

28 KK, XLVIII/10.

29 Gölpınarlı, "*Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi*", İÜİFM, c. XVII, Nu:1-4, 1955-1956, 96. Müellif bu on iki nefesi sual-cevap faslında şöyle sıralar: *Yol atandan sana ne yetişir Cevap ver ki. On iki nesne 1. Ahd, 2. Akd, 3. Nasihat, 4. Emanet, 5. Galibe nazil olmak, 6. Sohbet, 7. Muhabbet, 8. Üstad-ı nefis olmak, 9. Hıfzû'l-lisan, 10. Himmet, 11. Muvafakat, 12. Nefs-i heva*, (v. 112b). Ancak bir başka *Fütüvvetnâme*'de bu on iki nefes, üstad, yol atası ve yol kardeşleri arasında üçer adet paylaşılırarak şöyle sıralanır: *Üstadın üç nefesi: 1. Zâhirin pâk, bâtının sâk et, 2. Pîr-i Hüdâ'yı gökçek bil, 3. Pîr nazarında hizmet et. Yol atasının üç nefesi: 1. Şeriatte dilin şahadette olsun, 2. Tarikatta elin sehavette olsun, 3. Hakikatte ayağın ibadette olsun. Sağ yol kardeşin üç nefesi: 1. Şeriat od(ateş)dur. Zira çerağı ondan yakarlar, görmediğini gösterir, her kişiye miktarını bildirir, pişmeyeni pişirir, 2. Tarikat yeldir yel nefestir, nefes ikrardır, ikrarı olmayanın imanı yoktur, 3. Marifet sudur, murdarı su ile yurlar(yıkarlar) pak olur. Abdest alıp namaz kılmaktır. Hakikat türabdır. Benlikten geçip özünü meyyit mesabesinde bilip yetmiş iki millete bir nazarla bakmaktır Sol yol kardeşin üç nefesi: 1. Bir işarettir, el içinde şeriat emrinde şehadet kelimesine işarettir. Kelime-i şehadet imanın seccadesidir, 2. Tarikatta şehadetin nuru imandır, 3. Hakikatte amentübillah demektir, yani canı gönülden iman getirdim ahdimden dönmez demektir. Bk. *Fütüvvetnâme*, Millet Ktb., Şer'iyye 900, v. 39 b-40 b. Bu nasihatlar aynen Bektâşiler tarafından benimsenir. Bk. Ahmet Rıfat, *Mir'atü'l-Mekâsîd*, 273-274.*

Bu ahd üzerine Fatiha okunur. Nakîbler tekbir getirir gülbank çekerler.

Talib nim-tarik olmuştur, bundan sonra artık sahib-i tarik olması gerekir."³⁰

Ahiliğe katılmak isteyen çırağın kendisine yol atası seçmesi Bektâşîlik ve Alevîlikteki "rehber"e; yol kardeşleri ise musahibe karşılıktır. Aynı gelenek Yezîdîlerde ve Ehl-i Hakk (Ali İlahiler) de görülen ahiret kardeşliği edinme³¹ geleneğiyle benzerlik arz eder. Ancak her iki zümrede de yol kardeşliği kadın-erkek arasında yapılır. Diğer taraftan yol atası edinme geleneğiyle Nusayrîlerin mezhebe girecek çocuk için mürşid,³² Yezîdîlerin sünnet olacak çocuk için kirve³³ seçme geleneği arasında ki benzerlikte dikkat çekicidir. Bütün bu, benzer motifler "yol atası ve yol kardeşi edinme" geleneğinin, Anadolu'nun bütün bölgelerine yayılmış göçebe ve yarı-göçebe topluluklarda yerleştiğini; cemaat yapısına sahip topluluklarda sosyal dayanışmayı, yardımlaşmayı ve sosyal güvenliği sağlayan bir olgu olduğunu göstermektedir.³⁴

Ahilerin törenlerinde nakîblere tevdi edilen görevler, Bektâşî ve Alevîler de çeşitli kimseler arasında tasnif edilmiş, on iki görev belirlenmiştir. Bunlar, dede, rehber, gözcü, çerağcı, zakir, ferraş, saka, sofracı, pervane, peyk (haberci), iznikçi ve bekçidir.³⁵ Bu görevlilerin dışında fütüvvet mahfillerinde olduğu gibi mahfil ehlinin yerleri on iki makam, post olarak belirlenmiştir. Baba postu, aşçı postu, ekmekçi postu, nakîb postu, atacı postu, meydancı postu, türbedar postu, kilerci postu, kahveci postu, kurbançı postu, ayakçı postu, mihmandar postu.³⁶

Çarûb (süpürge) çekmek iki zümrenin törenlerinde görülen ortak unsurlardan birisidir. Nakîb'in mahfil işareti, maddi ve manevi temizlik

³⁰ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 50a-52a.

³¹ Bk., İslam Ans., "Yezîdîler" ve "Ehl-i Hakk" maddeleri. Ayrıca Yezîdîlik ile ilgili, Djelal Noury, *Le Diable Promu "Dieu": Essai sur le Yezidisme*, Constantinople, 1910, s.44; Turan A., "Yezîdî Din Adamları", Ondokuz Mayıs Ü. İlahiyat Fak.Der , S. 4, Samsun, 1990, 125-126.

³² Fığlalı., *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, 4. Baskı, Ankara 1990, 190-191.

³³ Turan, A., "Yezîdîlerin Toplumsal Yaşayışları", OMÜİFD, S.5, Samsun, 1991, 70-71. Bu gelenek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de görülür.

³⁴ Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, 97-98. Bu geleneğin sosyal yönüne de dikkat çeker. Yol ata ve yol kardeş edinme geleneğiyle aynı motifleri taşıyan bir başka gelenekte, düğünlerde gelin ve damadın "sağdıç" edinmeleridir. Eski Türk kültüründen gelen bu gelenek günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Bk., Bahattin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, 271-273.

³⁵ Ahmet Rıfat, *Mir'âtü'l-Mekâsıd*, 272; Birge., *Bektâşîlik Tarihi*, 201-202; Fığlalı, *Türkiyede Alevilik Bektâşîlik*, 336-338; Erdoğan Kutluay, *Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul 1993, 59.

³⁶ Ahmet Rıfat, *Mir'âtü'l-Mekâsıd*, 270-271; Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, 200-201; Oytam, 202-203; Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşîlik*, 339. Bazı kaynaklarda Baba postundan sonra mürşid postu ve rehber postu yer alır. Baha Baid, "Sofıyan Süreği" Türk Yurdu, c.IV, Nu:22, Teşrin-i Evvel, 1926, 326-327'de bu makamları Bektâşîlik ve Alevîliğe göre biraz daha farklı sayar.

sembolü olarak belli kaideler içinde kullandığı süpürge³⁷ Bektâşî ayininde, Meydancı tarafından, yeni taliplerin tarikata giriş töreni tamamlandıktan sonra ayinin ikinci safhasına işaret olarak kullanılır.³⁸

Fütüvvet ehlinin töreninde nakip ve talip saff-ı niâlde durup niyaz ederken, Bektâşîlerin ikrar ayininde talib “dâr”a durmaktadır. Ancak saff-ı niâl odanın girişidir. Dâr ise odanın ortasıdır. Bununla beraber her iki mekanda aynı maksat ile kullanılır.³⁹

Törenlerde ortak olan bir husus da nakîblerin ve taliblerin tören esnasında yürüme ve şeyhin karşısında duruş vaziyetidir. Bu yürüyüş şeklinde, önce sağ adım atılır; sol adım onun yanına getirilir ve sağ ayağın baş parmağı sol ayağın baş parmağının üzerine konulur. Eller ise yine sağ el üste gelecek şekilde ve parmakları düz tutup uzatarak çapraz vaziyette göğsüne konulur.⁴⁰

Fütüvvetnâmelerde su verme adabı nakledilirken uygulandığı belirtilen bu duruş tarzı muhtemelen muahhar dönemelerde bütün törenlerde uygulanmağa başlamıştır.⁴¹ R. Soykut bu yürüyüş ve duruş tarzını şöyle yorumlar: “Sağ ayak aklı, sol ayak ise hissiyatı temsil eder. Baş parmakları üst üste bindirmekle; insanoğlunun genellikle bütün işlerine hislerinin tesiri altında başladığını, ama yetişip olgunlaştıkça aklını kullandığını; aklını hislerine yardımcı kıldığını; iyiyi-güzeli, doğruyu-hayırlıyı bulabildiğini, şeklen ifade etmiş olmaktadır”.⁴²

Ahiler ile Bektâşîler arasındaki ayinlerde göze çarpan ortak bir unsurda nasihatlardır. Nasihatların Türkçe oluşu ve nasihat verme üslubu yanında; bilhassa Bektâşîlerin düsturu haline gelmiş “*gelme, gelme; dönme dönme; gelenin malı, dönenin canı*” şeklindeki öğüt,⁴³ fütüvvet ehli tarafından “*gelenin malı, gidenin başı gider*” şeklinde söylenir.⁴⁴ Yine “*Şeriatte üstivâr ol, tarikatta payidar ol, hakikatte haberdar ol*” öğüdü de fütüvvet ehli ve Bektâşîler’in tarafından aynen talibe telkin edilir.⁴⁵

Fütüvvetnâmelerden Bektâşîliğe geçen önemli unsurlardan biriside erkan ve adab ile ilgili sual ve cevaplardır. Baha Said bunların on altısının aynen Bektâşîliğe geçtiğini ifade eder ve bunlara “onaltı yadigâr-ı fütüvvet” denildiğini söyler. Bunlar şöyle sıralanır: “*Mertlik nedir? Yeri gördüm mert oldum. Zindelik nedir? Pîri gördüm zinde oldum. Başda ne var? Tac-i devlet. Alımda? Namaz-ı taat. Kanımda? Feth-i kudret. Gözümde? Nur-u velâyet? Kulağımda? Benk-i Muhammed. Burnumda. Rayihâ-i cennet. Ağzımda? İman-ı şehadet. Göğsümde? Kur’an-ı hikmet. Elimde? Dest-i*

³⁷ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer’iyye 902. v. 38b, 62b.

³⁸ Baha Said, “*Sofîyan Süreği*”, 342.

³⁹ Her iki zümrede de şeyhten niyazı (isteği) olanlar, veya hata edip tevbe edenler veya bir da’vanın hallini isteyenler bu mekanda durur.

⁴⁰ Gölpınarlı, “*İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*”, İÜİFM, c. XI, Nu: 1-4, 1949-1950, 67, buna niyaz duruşu denilir.

⁴¹ Refik Soykut, *İnsanlık Bilimi Ahilik*, Ankara 1980, 49.

⁴² Soykut, *İnsanlık Bilimi Ahilik*, 49.

⁴³ Baha Said, “*Sofîyân Süreği*”, 336.

⁴⁴ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 51 b.

⁴⁵ Razavî, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 43 a.

velâyet. Belimde? Kemer-i hidayet. Dizimde? Dem-i hizmet. Ayağımda? Erkan-ı meşâyih. Ardımda? Ecel. Önümde? Kısmet."⁴⁶

Sual-cevap fasıllarında yer alan diğer müşterek unsurlara gelince:

Erkân-ı tarikat: İlm, hilm, rıza, şükr, zıkr, uzlet

Beyân-ı tarikat: İradet, icazet, zühd, takva, kanaat, güzel ahlâk.

Vacibât-ı tarikat: İhsan, ünsiyet, halk (tırâş), terk, havf, şevk.

Ahkâm-ı tarikat: Sehavet, marifet, yakın, sabr, tevekkül, tefekkür.⁴⁷

Diğer tarikatlarda da görülen ancak Fütüvvetnâmeler ile Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ı⁴⁸ arasında benzer ifadeler ile açıklanan dört kapı kırk makam telakkisi iki zümre arasındaki müşterek unsurlardandır. Şeriat tarikat, hakikat ve marifet olarak bilinen bu kapıların makamları ise onar tanedir. Fütüvvetnâmelerde Şeriatin makamları "İman, namaz, zekat, oruç, hac, helal kazanç, haram yememek, şeriat evine girmek, çağrıldığında Allah rızası için gazaya gitmek, emr-i maruf ve nehy-i anil münker"; Tarikatın makamları: "Tevbe, tıraş olmak, mürid olmak, havf ile reca arasında olmak, lezzeti terk, hizmet, evrad okumak, pîrin icazetiyle okumak, nasihat, terk-i tecrid"; Hakikatın makamları: "Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, iyi lokma yemeye yönelmek, mahlukatın kendisinden emin olması, kimseyi incitmemek, fukarayı geri çevirmemek, Hak yolunda malımı harcamak, sırrı saklamak, münacaat-ı Teâlâ, gözünü açıp ilim öğrenmektir"; Marifet makamları: "Edeb, nefs-i cevr etmek haram lokmadan perhiz kılmak, sıdk ve ihlas, haya, hilmü'n-nefs, din-i mübîn-i bilmek, kurb ve visal, kendini bilmektir,"⁴⁹ olarak sıralanır.

Makâlât'ta ise bu makamlar, şeriat makamı: "İman, ilim, ibadet, helal kazanç ve haramdan kaçınmak, evlilik, cinsi hayattaki yasakları bilmek, sünnet ve cemaat ehliinden olmak, şefkat, temizlik ve emr-i ma'ruf nehy-i münker"; tarikat makamı: "Tevbe, mürid olmak, tıraş, mücadele hizmet, havf ümid, hırka, seccade, zembil ve hidayet, sahib-i cemiyet ve sahibi-i nasihat, aşk, şevk ü safâ"; hakikat makamı: "Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, eline geleni men kılmamak, mahlukatın kendisinden emin olması, mülk ıssına yüz sürüp yüz suyun bulmak, hakikat sohbetinde esrar söylemek, seyr-i sülük, sır saklamak, münacaat, Hak Teâlâ'ya ulaşmak, vuslat"; marifet makamı: "Edep, korku, perhizkarlık,

⁴⁶ Baha Said, "Bektâşilik I", TY, c.V, Nu: 26, Şubat 1927, 214-215. E.Behnan Şapolyo, *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, İstanbul 1964, 304. Bunların Bektâşiliğe göre izahı için bk., Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik*, 156-160.

⁴⁷ *Fütüvvetnâme*, Ankara İl Halk Ktb., 335/2 v. 40b; *Fütüvvetnâme*, Milli Ktb., A 5594/7 v. 92b. Bu bilgiler sual-cevap faslı bulunan hemen her *Fütüvvetnâme*'de yer alır. Aynı bilgilerin Bektâşi kaynaklarına gelince; bk., *Buyruk*, 21-26. Birge, *Bektâşilik Tarihi*, 230; Oytam, *Bektâşiliğin İç Yüzü*, 404-406. Şapolyo, *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, 228.

⁴⁸ Esad Coşan, bu eser üzerinde bir çalışma yapmış ve bu eseri neşretmiştir, bk., *Hacı Bektaş Velî, Makâlât*, Ankara, tarihsiz..

⁴⁹ Bu makamlar, *Fütüvvetnâme-i Kebîr* Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 2b-3a.; *Fütüvvetnâme*, Şer'iyye 1009/2, v. 10b-11b; *Fütüvvetnâme*, Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1, v. 8a-11a'dan nakledilmiştir. Ayrıca Eşref b. Ahmed'de bu makamları manzum olarak nakleder, bk., *Fütüvvetnâme*, 34-40.

sabır haya sehavet, miskinlik, ilm, marifet kendini bilmek” şeklinde sıralanır.⁵⁰

Seyyid Hüseyin’in *Fütüvvetnâmesinde* sual-cevap faslında “Eğer sorarlarsa ki tarikat içinde bir suçlu kişinin boynuna seng asarlar, sengden ayrı nesne asmazlar, sebep nedir?”⁵¹ sorusuna şu cevap verilir: Musa (as) tenini kimseye göstermediği için kavmi onun hakkında güman ediyordu. Bir gün Nil’de yıkanmak için elbiselerini çıkardı üzerine bir taş koyup suya girdi. Yıkandıktan sonra çıkarken taşın elbiselerle beraber yuvarlandığını görünce arkasından koştu. Taş, Mısır şehrinin bir ucundan girdi, öbür ucundan çıktı ve durdu. Musa (as) elbiselerini alıp giymesine rağmen öfkesini yenemeyerek asasıyla taşa on iki kere vurdu ve taş on iki delik oldu. Taş dile gelip, Allah’ın emriyle yuvarlandığını ve yuvarlanma sebebini söyledi Musa (as) taştan özür diledi, hata tercümanı okudu. Taşı bir iple boynuna asdı. Musa (as)’nın kavmi susuz kalınca, dua etti ve Allah’ın izni ile bu taştan su aktı ve Musa (as) kavminin on iki boyu ayrı ayrı delikten akan sudan istifade ettiler.⁵²

Burada suçlu kişi alameti olarak zikredilen boyna takılan taş,-anlatılan kıssaya istinaden, on iki delikli veya köşeli olduğunu da söylemek mümkündür- Bektâşî babalarının boyunlarına taktıkları yuvarlağa yakın on iki köşeli “teslim taşı” veya “tılsım taşı” denilen taşın aynısıdır. Dahası Bektâşîlerin teslim taşı hakkındaki inançları da yukarda naklettığımız kıssaya dayanır. Bu taş aynı zamanda on iki imama işaret olarak kabul edilir.⁵³

Fütüvvetnâmlerde müstakil dükkan açma hakkının elde edildiği törenlerde talibe "şedd" denilen bir çeşit kuşak kuşatılır. Bu kuşağın kuşatılması ile ilgili erkan ve yorumlar Bektâşîliğe "tığ bend" olarak geçmiştir. Şedd kuşanılırken üç düğüm atılır. Sonra şeddin uçları bağlama şekillerine göre sağ ve sol taraftan kuşağın içine sokulur veya salınır. Buna “tekmil” denir.⁵⁴ Fütüvvetnâmelerde şeddin üç düğümlü bağlanışının “ahde, bey’ate ve vasiyyete” işaret ettiği ifade edilir.⁵⁵ Bektâşîlikte de şeddin aynısı olduğu ifade edilen⁵⁶ tığ-bende üç düğüm atılır ve meydana girmek isteyen tâlibin boynuna takılarak meydana getirilir. Bu üç düğümün Bektâşîlikte

⁵⁰ *Makâlât*, Bk., 19-22, 23-28, 29-30.

⁵¹ Seyyid Hüseyin, 118. Ayrıca bk., Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v. 40a.

⁵² Seyyid Hüseyin aynı yer. KK, II/60 kıssanın bir taştan su akması kısmına havidir. “Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: Değneğinle taşa vur demiştik, derhal (taştan) oniki kaynak fışkırdı, her bölük içeceği kaynağı bildi. (Onlara): Allah’ın rızkından yiyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik”.

⁵³ Hikmet Tanyu, *Türkler’de Taşla İlgili İnançlar*, Ankara 1987, 162; Noyan, Bektâşîlik Alevilik Nedir, 243-244; Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik*, 171-172; Fırlı, *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, İstanbul, 1990, 317-318.

⁵⁴ Razavî, *Fütüvvetname-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v. 13 a; “Seyyid Hüseyin’in Fütüvvetnamesi”, 102.

⁵⁵ *Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk*, v. 32 a; *Fütüvvetname*, Milli Ktb., A 5594/7, v. 92b. Bektâşî geleneğinde de tığ bend "ahde, bey'ate ve vasiyyete işaret" eder. Bk. Ahmet Rıfat, *Mir’âtül- Mekâsîd*, 269.

⁵⁶ Bk., Gölpinarlı, “Şedd” md., İA, cXI, 381; Noyan, *Bektâşîlik Alevilik Nedir*, 241-242, 246-247.

olduğu gibi, fütüvvet ehlinde de ahlâkî düstur olan “eline, beline, diline sahip olmak” manasına işaret olduğu kabul edilir.⁵⁷ İ. Melikoff, bu üçlemenin Mani dinindeki, “ağzın mührü, elin mührü ve kalbin mührü” şeklindeki üç mühürden iktibas edilmiş olduğunu söyler.⁵⁸ Burada bir benzerlik görünse bile bu ahlâkî düsturların İslâm’ın temel kaynaklarında da yer almaktadır. Hz. Peygamberin bilinen iki hadisini nakledeyim: “Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.”⁵⁹ “İki dudağı ve iki bacağı arasına garanti verene, cenneti garanti ederim.”⁶⁰ Hz. Peygamberin bu sözleri atalarımızın tarafından didaktik olarak kolay kavranılabilecek, unutulmayacak şekilde seciyeli şiirsel bir üslûp ile ifade edilmiştir. Bektâşilikte bu üç esasın kişinin ahlâkî davranışlarının özünü teşkil ettiği anlayışıyla "edeb" kelimesinin "ele, dile, bele sahip olmak" anlamına geldiği yorumu yapılmıştır.

Ahilerde görülen bu kuşağın kaynağını Gölpınarlı, eski İran kültüründe aramakta ve bunu Zerdüşterin "kustî"si ile özdeşleştirmektedir.⁶¹ Ancak, eski Türk kültüründe de fütüvvet ehline benzer, kuşak kuşanan alpler teşkilatı mevcuttur. “T’ie-le” Türklerinden sayılan Ak Hunlarda, “kuşaklı” alpler arasında, yirmi kişiyi geçmeyen birlikler kurulmakta idi. Eski iç Asya usulünde, kadeh ve kılıç ile and içmek merasiminin Türklerde de devam ettiği bilinmektedir. And içmek, hem sadakat yemini vermek, hem kardeşlik kurmak idi. Ak Hunlarda sadakat yemini eden “kuşaklı” lardan biri ölünce, kalanların kendilerini ölene kurban etmekte olduğunu Prokop rivayet eder.⁶² Kuşaklar, eski Türklerin din adamı olan kamların kıyafetlerini tamamlayan bir unsur olduğu da bilinmektedir.⁶³ Nitekim Eröz, Bektaşî Alevî dedelerinin kıyafetlerinde kuşağın ayrı bir yeri olduğunu ifade eder.⁶⁴

Şedd veya kuşak kuşanma Ahilikte meslek sahibi olmanın alamet olarak kabul edildiği gibi Bektaşî ve Alevîlerde kemal ve olgunluk işareti sayılır. Bu nedenle Fütüvvetnâmelerde sıralanan ve Hz. peygamber’in izniyle Hz. Ali tarafından belleri kuşatıldığı kabul edilen on yedi kemerbeste hakkındaki kabuller aynen Bektâşilik ve Alevîliğe de geçmiştir. Bu onyedeki kişi ve onların pîri oldukları meslekler şunlardır: Selmân-ı Fârisî, berberler, Ömer b. Ümeyye, peyk ve meddahlar, Bilâl-ı Habeşî, müezzinler, Bürüde-i Eslemî, sancaktarlar. Zü’n-Nun Mısri tabibler, Süheyb-i Rumî,

⁵⁷ Fütüvvet ehlindeki altı şart, bu ifadenin değişik bir ifadesidir: “Elin açık, alnın açık, sofran açık, dilin kapalı, gözün kapalı, belin kapalı gerektir.”, Gülşehrî, *Mantku’t-Tayr*, haz. A.S. Levend, Ankara 1957, 199.

⁵⁸ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 123-129. Müellif burada Maniliğin Uygurların dini olduğuna dikkati çekerek bu tesiri mümkün görür. A. Y. Ocak da bu görüşü benimser. Bk. “*Bektâşilik*” md., DİA, c.V, 376.

⁵⁹ Buharî, *es-Sahih*, Kitâbu’l-İmân, 3.

⁶⁰ Buharî, *es-Sahih*, Kitâbu’r-Rikâk, 23.

⁶¹ Gölpınarlı, “*İslâm ve Türk İllerinde*”, 83-85

⁶² Esin, Emel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş*, İstanbul, 1978, 89, 107.

⁶³ Bk., Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 4. Baskı, Ankara 1994, 93-94. Ancak fütüvvet ehlinde birinci derecede önem taşıyan kuşağın Kam kıyafetlerinde tali derecede olduğunu da belirtmeliyiz.

⁶⁴ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik*, 272-273.

emir-horlar, Hasan Basrî şeyhler, Kanber, seyisler, Kümeyl b. Ziyâd bazı şeyhler, Abdullah b. Abbas, müfessirler, Malik-i el-Eşter, beyler, silahşörler, Muhammed b. Ebî Bekr, mimarlar, Cömerd Kassâb, kasablar, Câbir-i Ensârî, nakîbler, Ebû Zer-i Giffârî, palan-duzlar (semerciler), Ebu'd Derdâ, riyazât ehli, Ebû Ubeyde reisler.⁶⁵

Şeddi'in yanında daha çok XVI. asırdan sonra yazılan Fütüvvetnâmelerde "hırka" hakkında çeşitli yorumlarda bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen Bektâşî tarikatı tesirinde kaleme alınmış eserlerdir. Binaenaleyh hırka hakkındaki yorumlar Ahiliği tali derecede ilgilendirmiş olmakla beraber, burada konumuz çerçevesinde temas edilecektir. Hırka tasavvuf da, müridin şeyhe bağlanması, kendi iradesinden geçip şeyhin iradesine teslim olması manasını sembolize eder. Nitekim bir *Fütüvvetnâme*'de bu, şöyle ifade edilir: “*Hırka ve tâc giymek muvafakat manasıdır. Ehli tarik pîrin veya seyyidin elinden tevbe edip tâc ve hırka kabul edeler ta'lime muvafakat edenlerden olalar.*”⁶⁶ Hırka ve tâc ile ilgili sembolik yorumlar bazı Fütüvvetnâmelerde önemli yer teşkil ederler.⁶⁷ Fütüvvetnâmelere göre hırka ve tâc, Hz. Peygamber'e miraca çıkmadan önce Cebrail tarafından fütüvvet kuşağı ile beraber Allah'ın emriyle cennetten yakut ve inciden yapılmış bir köşkten kıymetli mücevherattan yapılmış bir sandık içinden alınıp getirilmiş ve törenle ona giydirilmiş ve sonra beraberce mirac yolculuğuna çıkmışlardır.⁶⁸

Manevi fakr sembolü⁶⁹ olarak kabul edilen bu hırka Hz. Ali ve evladına intikal etmiştir. Fütüvvetnâmelerde hırka ile ilgili anlatım, Şîî kabullere uygun düşer. Çünkü Şîa, bu konuda benzer bir rivayete istinaden hırkanın silsile ile on iki imama geçtiğine inanır.⁷⁰ Bazı tarikatlardaki “ilbâsu'l-hırka” geleneği de aynı rivayete dayanmakta ve silsile Hz. Ali'ye ulaştırılmaktadır.⁷¹ Ancak, bütün dini gruplar gibi Şîa ve tasavvuf ehli de

⁶⁵ Bu liste, *Fütüvvetname*, Millet Ktb. Şeriyye 900, v. 6 b-7 b esas alınarak sıralandı. Diğer Fütüvvetnâmelerde de sıralama veya meslek farklılıklarıyla aynı liste sıralanır, mesela bk., *Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi*, 83-84. Bektâşî literatüründe verilen listede ise bazı isim farklılıkları da vardır, bk., Oytam, *Bektaşiliğin İçyüzü*, 306-308.

⁶⁶ *Fütüvvetnâme*, Ank. İl Halk Ktb., 355/2, v. 35b.

⁶⁷ İstanbul Üni. Ktb, Türkçe Yazmalar, 6520'de kayıtlı *Fütüvvetnâme* (1b-8b) bu hususuta zengin bilgiye sahiptir. Nitekim müellifi eserini “*Kisvenâme*” (1 b), “*Tacnâme*” (2 a) diye de isimlendirilir. Benzer yorumlara Bektâşî eserlerinde de rastlanır. Bk., Ahmet Rifat, *Mir'atü'l-Mekâsıd*, 215.

⁶⁸ *Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi*, 144; Razavî, *Fütüvvetname-i Kebîr*, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 9b.

⁶⁹ Fütüvvetnâmelerde hırkanın manevi fakr sembolü olduğunu vurgulamak için Hz. Peygamberin “*Fakirlik benim övüncümdür. Ben diğer peygamberlere karşı onunla iftihar ederim*” hadisi nakledilir. Bk., *Fütüvvetname-i Ca'fer-i Sadık*, v. 19 b; *Fütüvvetname*, Ank. İl Halk Ktb., 355/2, v. 35b. Hadis hakkında bk., Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c.II, 113.

⁷⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, *Essai sur le Soufisme*, Paris, 1980, 153-154. Bektâşilerde hırkanın tevârüsen Ali evladına geçtiğini, sekizinci İmam Ali Rıza'dan evladı İbrahimü'l-Mucâb'a geçmiş ve Ahmet Yesevî vasıtasıyla Hacı Bektaş Veli'ye elifi tac, seccade, çerağ, sofa ve alem ile birlikte intikal ettiği kabul edilir. Bk. Ahmet Rifat, *Mir'atü'l-Mekâsıd*, 215-216.

⁷¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.II, 1126; eş-Şeybî, *es-Sıla*, c.I, 457-459.

kendi pratiklerini dinin ilk kaynağına, yani Hz. Peygamber'e isnat etme gayreti içindedir.⁷² es-Sühreverdî bu konudaki hadisi nakletmesine rağmen, zamanındaki şekliyle hırka giymenin Hz. Peygamber döneminde bulunmadığını da teslim eder.⁷³ Nitekim eş-Şeybî de hırka giymenin Hz. Peygamberden çok sonra ortaya çıktığını tespit eder.⁷⁴ İslam tasavvufu ile ilgili değerlendirmelerde bu nevi şekli unsurların Hint kültüründen kaynaklandığı iddia edilmiştir.⁷⁵ Eski Türk Kültüründe kamların dini törenler için giydiği giysilerin önemli bir parçasını da cübbe (hırka) teşkil eder.⁷⁶ Bilhassa Bektâşi dervişlerinin hırkası ile kamların cübbesi arasında bariz benzerlik ve ayniyet vardır.⁷⁷ Hırka ile beraber zikredilen "tâc"a dair de eski Türk kültüründen benzer unsurlar bulunmuştur.⁷⁸

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da, ilk teşkil edilen Osmanlı yaya ordusuna üniforma olarak ahi elbisesinin seçilmesidir.⁷⁹ Âşıkpaşazâde, yeniçerilerin giydiği ak börkün Bektâşîliğe sonradan geçtiğini bildirir,⁸⁰ ki bu ak börk İbn Batûta tarafından "*iki arşın uzunluğunda iki parmak eninde taylesanlı softan yapılmış beyaz sarıklar*" olarak tavsif edilir.⁸¹ Bu ak börke XII-XIII. asırlarda Denizli bölgesine yerleşen Türkmenlerde rastlıyoruz. "Uc Gazisi" diye anılan Mehmed Bey'in kendisine bağlı Türkmenlere kırmızı külah yerine ak börk girdirdiği rivayet edilmektedir.⁸² F. Sümer'in de Kayı boyu iskanına en fazla Denizli-Isparta havalisinde rastlandığını belirtmesi⁸³ Osmanlıların ve onlarla birlikte hareket eden Türkmenlerin ak börke yabancı olmadıklarını gösterir. Ayrıca anılan bölgede Anadoludaki ilk Ahilerin yaşadığına dair bulgular vardır.⁸⁴ Bütün bu bilgileri birleştirdiğimizde, Batı Anadolu uclarında Ahilerin Türkmenler ile iyi ilişkiler içinde olduklarını, Osmanlıların ak börke yabancı

⁷² Nitekim hırka giyme ve giydirme hakkında da bir hadis rivayetine istinad edilir. Bk., es-Sühreverdî, *Avârifül- Meârif*, 124.

⁷³ es-Sühreverdî, *Avârifül- Meârif*, 125.

⁷⁴ eş-Şeybi, *es-Sıla*, c.I, 459-460.

⁷⁵ İgnaz Goldziher, *Le Dogma et la Loi de L'İslam*, trad. F. Arın, Paris, 1920, 136. Müellif, Hindu Bhikshu cemaatinin giriş törenin de böyle bir elbise giyildiğini ifade ederek benzerliğe dikkati çeker.

⁷⁶ Şamanizm'de cübbenin şekli ve dikimi ilahi güçler tarafından belirlenir, Şamanın mensub olduğu obanın katkılarıyla hazırlanıp, dini bir törenle de ilahi güçlerin cübbeği beğenip beğenmedikleri tesbit edilir. Bk., İnan., A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 91-92; Eliade, M., *Le Chamanisme*, 150 vd.

⁷⁷ Bk., Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 269-271; Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, 315-318.

⁷⁸ Bk., İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 94; Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 271-277; Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, 318-319.

⁷⁹ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 45, 196; Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul 1971, 346.

⁸⁰ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 196. Müellif bu börkü "elifi tac" diye isimlendirir.

⁸¹ İbn Batûta, *Tuhfetü'n-Nuzâr*, c.I, 181.

⁸² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3.baskı, İstanbul 1993, 514.

⁸³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*,

⁸⁴ Bk. Cahen, "*İlk Ahilere Dair*", *Vilâyetenâme*'ye göre Ahi Evren de bir müddet Denizli'de ikamet etmiştir, bk., *Vilâyetenâme*, 49. Ak börkün Bektaşîlere intikalini sağlayan Abdal Musa da Antalya- Elmalı'da hayatını devam ettirmiştir.

olmadıklarını ve hatta onu kullandıklarını, kendi özel askerlerine diğer zümrelerden ayırt edici bir kıyafet olarak ak börkü giydirdiklerini söylemek mümkündür.

Bunun yanında konuya Ahilik-Bektlik ilişkisi açısından Őu yorumda getirilebilir: Esir edilen gayr-i müslimlerin çocukları taŐra kesimindeki Türkmenler içinde ailevi terbiye alırken, dini terbiyelerini de Türkmenler arasında yaygın Abdalân-ı Rum dervişlerinden almışlardır. Abdalân-ı Rûm'un en önemli temsilcisi olan BektliĐin geliŐimine paralel olarak yeniçeriler de geleneğe uygun bir Şekilde "pr" olarak Hacı Bektaş Veli'yi ve "yol" olarak da BektliĐi benimsemiŐlerdir. Bu ocuklar gençlik çağında askerlik eğitimi gördükleri için, askerlik vasfıyla Ahiliğin tabi yesi sayılmıŐlar⁸⁵ ve Ahilerin libasını giymiŐlerdir.

⁸⁵ Bk.,Gölpınarlı, "*İslam ve Türk İllerinde*" makalesi içinde el- Hartburfi'nin *Tuhfetü'l Vasy*'sı, 222.